

УДК 130

Титар О. В.

КУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ (НА ПРИКЛАДІ СЛОБОЖАНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ)

У статті проаналізовано головні риси слобожанських культурних ідентичностей та чотири моделі слобожанських культурних ідентичностей (барокової, романтичної, модерної, постмодерної). У сучасній українській ідентичності ці моделі співіснують як колоніальна та постколоніальна ідентичності. Слобожанські ідентичності характеризуються як порубіжні, що формувались під українсько-російським впливом.

Ключові слова: бароко, модерн, постмодерна модель, національно-культурна ідентичність, порубіжна ідентичність, глобалізована ідентичність.

В статье проанализировано основные черты слобожанских культурных идентичностей, а также четыре модели слобожанских культурных идентичностей (барокковой, романтической, современной, постмодерной). В современной украинской идентичности эти модели сосуществуют как колониальная и постколониальная идентичности. Слобожанские идентичности характеризуются как приграничные (украинско-российское влияние).

Ключевые слова: барокко, модерн, постмодерная модель, национально-культурная идентичность, приграничная идентичность, глобальная идентичность.

Main features of Slobodska Ukraine national-cultural identity are analyzed in the research. This research also included analysis of four models of Slobidska Ukraine national-cultural identity (baroque, romantic, modern, postmodern). In contemporary Ukrainian identity these models co-existence as colonial and modern, post-colonial identity. The Slobidska Ukraine identities are analyzed as border identities (Ukrainian-Russian influences).

Keywords: baroque, modern, postmodern model, national-cultural identity, border identity, global identity.

Актуальність. Оскільки національно-культурна ідентичність є складним багаторівневим культурним явищем, то її непередбачуваність у суспільно-політичному й культурному житті є і ще довго буде предметом уваги фахівців соціальних, філософських і гуманітарних дисциплін. Культурні ідентичності у світі, що глобалізується, можуть бути усвідомленими не тільки в термінах глокалізації, а й зростання національних проявів культурних ідентичностей.

Ступінь дослідження. Досить багато уваги у гуманітарних та філософських дослідженнях приділяється аналізу національної ідентичності, це, наприклад, класична вже праця Е. Сміта [3]. Але часто в сучасних дослідників національна ідентичність в Україні характеризується насамперед як політичний феномен [2]. Навіть коли культурні фактори розвитку національної ідентичності враховуються, то йдеться або про загальну її специфіку, або специфіку розвитку, наприклад, у Галичині [1], інші ж культурні регіони України не заслужено залишаються поза дослідницькою увагою.

Титар О. В. КУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ (НА ПРИКЛАДІ СЛОБОЖАНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ)

На прикладі слобожанських культурних ідентичностей можна говорити про дві головні теоретичні філософські проблеми – проблему формування слобожанських ідентичностей як прикордонних (порубіжжя культур) та проблему імперських та колоніальних культур, тобто про (пост)колоніалізм Слобожанщини. Слобожанські культурні ідентичності зазнають трансформації в сучасних культурних умовах, але вони тісно історично та парадигмально пов'язані з добою бароко та модерном, коли формуються їх основні, вирішальні ознаки.

Ідентичності є змінними залежно від часу та багатьох соціальних факторів, але, на нашу думку, можна говорити про певний постійний комплекс слобожанських ідентичностей, який має певну структуру та моделі побудови, стосовно їх еволюціонування можна зазначити той головний принцип, що з розвитком Слобожанщини вони стають дедалі складнішими, комплексними та гетерогенними.

Метою нашої роботи є виділити та охарактеризувати постійний культурний комплекс слобожанських ідентичностей, його часові та просторові моделі, можливу структуру.

Поняття культурної та національної ідентичності не в усьому тотожні. Культурна ідентичність виникає у разі ототожнення індивіда з певними культурними моделями та цінностями, усталеними в певній спільноті, колективна ідентичність формується у процесі становлення суспільної групи та оформлення її меж. Національна ідентичність пов'язана з формуванням національної культури в певному державному утворенні, коли прагнення усталити національну культуру актуалізується з акцепцією держави чи з артикуляцією окремих політичних впливових сил, національна ідентичність, на відміну від культурної, тією чи іншою мірою пов'язана з дискурсом влади. Національна ідентичність є більш уніфікованим та однозначним явищем, а культурна ідентичність більш амбівалентним. Важливим моментом як для культурної, так і для національної ідентичності є не тільки фактор єдності певної спільноти, але й фактори диференціації, культурної різниці та інакшості. Питання аналізу ідентичності виникає в модерну епоху, коли відбувається посилення індивідуалізму та лібералізму, ідентичність індивіда стає не усталеною даністю, а конструюється з наявних культурних елементів та символів.

Слобожанські ідентичності відзначаються загальною строкатістю, але можна говорити про основні комплекси регіональних, українських, проросійських, проєвропейських, радянських та пострадянських ідентичностей [4].

Ідентифікація слобожанської культури XVII – XVIII століть пов'язана з етнічною і східно-християнською конфесійною визначеністю, у слобожанському бароко відбувається взаємодія ідеаційної культури (бароко) з чуттєвою (слобожанська народна культура).

Національні ознаки української культури набувають тут регіональної специфіки, хоча зберігаються такі визначені, наприклад Е. Д. Смітом [3], ознаки, як своя історична територія, спільні міфи та історична пам'ять, економіка та система права, спільна масова культура. На цей час набуває поширеного функціонування термін «народ» як синонімічний до нації, що наголошує на її соціально-політичній солідарності.

Через зберігання тісного зв'язку у XVII столітті із кочівницькою культурою на Слобожанщині XVII – XVIII століть зберігаються елементи номадизму. Це виявляється у:

1) поєднанні християнської культури з елементами язичницької культури;
2) амбівалентності символіки, що проявляється насамперед у наданні військовій справі (охоронна функція козацтва) сакрального змісту (святий Миколай займає найголовніше місце між святими як захисник військової діяльності, можливе подвійне трактування міфологічних постатей змія, жінки-воїна, міфологічних метаморфоз тощо);

3) культ землі співіснує зі сприйняттям усіх місць землі як ідентичних, за тієї умови, що вони причетні до сакрального світу, який може співіснувати з обрядовістю, а може відділятися від неї.

Як головні ознаки барокової культури розглядаються ієрархічність і алегоричність. Але бароко вводить нове розуміння центру як точки зору і відліку, що приводить до спроб перегляду ієрархії, можливості введення поняття цінності.

Таласократична культура виникає на шляхах інтенсивної торгівлі, особливо морської. Розвинений обмін товарами поступово формує й обмін інформаційно-духовними цінностями.

Таласократичний тип культури формується як відкритий для зовнішніх впливів і здатний до внутрішнього еволюціонування, оскільки індивідуальність й індивідуальне рішення особистості має велике значення для цього типу духовності суспільства [6]. Тому часто цивілізації такого типу можуть урізноманітнювати свої зовнішні культурні ознаки, проте як провідна ознака залишається орієнтація на індивідуальність, тобто усвідомлена цінність конкретних успішних практик.

Телукратичний тип культури пов'язаний з консерватизмом різних форм суспільної свідомості й ідеології і стійкою ієрархією соціальної організації. Телукратичний тип культури та ментальності пов'язаний із фіксованим простором, має часто месіанський і репресивний характер колективістської етики, суспільну власність і посилену бюрократизацію державного апарату.

Російську імперію часто відносять до телукратичного типу культури через панування колективістсько-общинної етики, ідеології «Третього Риму», повну відданість царю (східний абсолютизм), екстенсивну працю, неповагу до свободи й освіти особистості, сімейних стосунків, оскільки війни за приєднання нових земель і політика утримання влади в Росії виключала врахування індивідуальної успішності чи індивідуалізму як духовної цінності.

У слобожанській культурі і ментальності спостерігаються такі риси таласократизму:

1) індивідуальність має велике значення, окрема успішна практика зазнає наслідування;

2) свобода є однією з головних цінностей і підкріплюється боротьбою за економічно-соціальну самостійність індивіда / родини;

3) освіта має як сакральний характер, так і характер успішної соціальної практики, тому одне з головних завдань роду – дати освіту молодшому поколінню;

Титар О. В. КУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ (НА ПРИКЛАДІ СЛОБОЖАНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ)

4) існує потяг до миролюбності, але через те, що слобідська культура формується як культура прикордонного захисту, то це забезпечує загальний мотив мінливості людського життя, лицарського обов'язку захисту й активного життя воїна-захисника, котрий підкоряється найвищому Гетьманові – Богу;

5) патріархальні цінності співіснують із наданням жінці більших соціально-культурних можливостей і збереженням залишків матріархальних уявлень.

Для слобідської культури характерний діалог і конкуренція духовних цінностей, що унеможливує появу рис винятковості й месіанства, які формуються найчастіше в умовах відсутності інтенсивного обміну культурними цінностями й ідеями.

У формуванні культури Слобожанщини XVII – XVIII століть існують такі складові слобожанської ментальної ідентифікаційної моделі:

- культ землеробства, антеїзм, патріархальність, що повинні були забезпечити сталість культурної традиції, її зразків;

- орієнтація на «народне християнство» (М. Грушевський) у двох аспектах – збереження язичницько-міфологічних уявлень і поняття християнського народу, що дотримуючись правдивого християнського вчення, знаходить свою спільну ідентичність у священному;

- національна традиція співіснує з етнонаціональною спадщиною (наприклад, бойківська, лемківська традиція побудови дерев'яних і мурованих храмів);

- існує спрямування на мікромаштабність подій, що негативним наслідком має психологічну селянськість;

- сакральне переноситься на воїнів-захисників, на функцію захисту й статус освіти;

- існує долаття відновленою бароко дихотомії земного – небесного.

Виробляються специфічні риси слобожанської ментальності як локального етнонаціонального елементу української ментальності:

- відкритість до нового;

- толерантність;

- переважання «аполлоністичного», чуттєвого начала;

- схильність до самовираження через мистецтво й освіту;

- таласократичні цінності (індивідуальність, динамічність, успішність).

Для барокової моделі слобожанських ідентифікації характерно подвійне розуміння світу – як сакрального та профанного, подвійність суспільних пріоритетів – аристократичних, монархічних та демократичних, велика роль мистецтва, особливо церковної архітектури, особливе розуміння народного християнства.

Для романтично-просвітницької моделі слобожанських ідентифікації характерно спроби легітимації національних дискурсів, які повинні функціонувати в системі імперських та (пан)слов'янських наративів. Романтичний пафос був спрямований на емансипацію особистості та нації, Слобожанщина сприйняла цей емансипаційний пафос насамперед як пафос освітницький, національно-культурна ідентичність існує як співіснуюча з імперською ідентичністю лояльність, «малоросійський» патріотизм.

Модерна (просвітницько-модерна) ідентичність може розглядатися як перехідна до артикульованої відрефлектованої національної ідентичності, через те що таку

ідентичність не можна вписати в картину співіснуючих лояльностей, з'являється явне та приховане репресування українських ідентичностей на користь імперських та радянських. Явне проявляється у відкритих заборонах та переслідуваннях, неявне – у зниженні соціального статусу та соціальної ліквідності українських ідентичностей, у процесах прихованого асимілювання (російське мистецтво – аналог світової культури, російська мова – майже українська) та змішування (суржик, «ваші» діячі культури та відкриття – «наші» діячі культури та відкриття). У часи модерну формується українська слобожанська національна ідентичність, але вона може розглядатися як конфліктуюча спочатку з імперською ідентичністю Російської імперії, а потім Радянського Союзу.

Стосовно деяких особливостей сучасних ідентичностей треба зауважити такі фактори, як європейський вектор розвитку, фрагментизація ідентифікаційних практик, індивідуалізація національного вибору.

1. Україна висловлює бажання бути частиною Євросоюзу, і це бажання відображається на світовому іміджі України і на сприйнятті європейських цінностей українцями; поки що Україна залишається поза межами «європейського проекту», але Україна загалом докладає багато зусиль, щоб посилити європейські культурних ідентичностей, тому зараз поряд із українською національною ідентичністю конструюється наднаціональна європейська ідентичність.

2. Європейський Союз розглядає європейську ідентичність як вирішальний та вагомий крок у легітимації цього наднаціонального утворення, спільна політико-правова та культурно-історична ідентичність її частин повинна ствердити єдність Євросоюзу. Належність до «європейства», «європейськість» розглядається як необхідна умова успіху Європейського проекту, започаткування якого пов'язано з модерном, а ідея появи – з Просвітництвом.

3. Нова спільна європейська ідентичність може існувати лише як плюралістична, мультикультурна ідентичність, ця «множинна», «комплексна», за словами К. Хюбнера [5, с. 293–294], ідентичність більш складна, включає локальні, регіональні, національні та наднаціональні елементи і цементується лише спільними демократичними цінностями.

4. Специфіка східноєвропейського дискурсу європейських цінностей на Слобожанщині як Сході України виявляється в тому, що Слобожанщина залишається межовою, порубіжною територією в українських та російсько-«радянських» (Росія як заступник СРСР) ідентичностях, національних та проєвропейських моделях ідентифікації.

Останнім часом, особливо після подій 2004 року, посилює свої позиції національна модель як плюралістична модель ідентифікації (українці Слобожанщини як частина української політичної нації, що мають різні культурні форми та способи бути саме українцем, а не пострадянською людиною). Заслуговує на увагу те, що ця національна модель як необхідний компонент включає компонент наступної євроінтеграції, тобто елементи нового наднаціонального європейського утворення. Євроінтеграційні можливості Сходу України (Слобожанщини) загалом відповідають новосформованій культурній та геополітичній ситуації у Східній Європі, але

Титар О. В. **КУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ (НА ПРИКЛАДІ СЛОБОЖАНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ)**

моніторинг світоглядної слобожанської ситуації, особливо це стосується молодшого покоління, потребує подальших міждисциплінарних досліджень.

Висновки, результати дослідження. Отже, головним підсумком нашої роботи можна вважати виокремлення та аналіз чотирьох моделей слобожанських ідентичностей:

1) барокової релігійної ідентичності, де місце звичайної національної займає релігійна сакралізована ідентичність,

2) моделі імперських співіснуючих лояльностей – протоукраїнських ідентичностей романтизму;

3) моделі модернізму – конфліктуючих національних ідентичностей;

4) сучасної моделі – співіснуючих ідентичностей.

У сучасному стані слобожанських духовних настанов зберігається тенденція до національної міфологічності й намагання це поєднати із загальною раціональністю і прагматизмом. Сучасні слобожанські культурні ідентичності, незважаючи на нівелювальний вплив глобалістичних тенденцій, зберігають свою неповторність та типологічні риси.

Виділено та охарактеризовано постійний культурний комплекс слобожанських ідентичностей (відкритість до нового; толерантність; схильність до самовираження через мистецтво й освіту; індивідуальність, динамічність та інше). Подано аналіз чотирьох моделей культурних ідентичностей на Слобожанщині (барокової, романтичної, модерної, сучасної), особлива роль належить останній моделі.

Сукупність слобожанських ідентичностей виступає як певна цілісність, що зберігає свій етноміфологічний комплекс ідей і цінностей і завдяки відкритості своєї структури до змін може стати основою трансформації сучасної духовності на основі поваги до особистості і співпричетності до європейської культурної динаміки.

Література:

1. *Андрусів С.* Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. : монографія / С. Андрусів. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
3. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт ; пер. з англ. – К. : Основи, 1994. – 260 с.
4. *Титар О. В.* Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності : монографія / О. В. Титар. – Х. : Райдер, 2006. – 240 с.
5. *Хюбнер К.* Нация: от забвения к возрождению / К. Хюбнер ; пер. с нем. – М. : Канон+, 2001. – 400 с.
6. *Цехмістро І. З.* Україна: шлях у майбутнє через повернення до себе / І. З. Цехмістро // Сучасність. – К., 2000. – № 10. – С. 68–82.